

УДК: 373.3.015.31:502/504]:37.064.1
 DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-4-3>

Алла Колишкіна,
 кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
 дошкільної і початкової освіти,

Світлана Кондратюк,
 кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
 дошкільної і початкової освіти,

Михайло Лянной,
 кандидат педагогічних наук, доцент,
 Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
 вул. Роменська, 87, м. Суми, Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування екологічно доцільної поведінки учнів у взаємодії школи і сім'ї. У роботі розв'язується проблема методичного забезпечення екологічного виховання учнів початкових класів. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності авторського програмно-методичного комплексу «Екосвіт» з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї. Для досягнення мети було використано комплекс спеціальних діагностичних методів, за допомогою яких послідовно вимірювались окремі компоненти досліджуваної якості: анкетування («Екологічні знання», «Екологічні мотиви», «Екологічна поведінка») із використанням запитань закритого та відкритого типів; бесіди («Роль природи в моєму житті», «Природа і моя сім'я», «Моя поведінка в природі»), які дали можливість глибше дослідити психологічні особливості дитини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів і вчинків шляхом аналізу отриманих відповідей; інтерв'ювання («Екологічні знання», «Екологічні мотиви», «Екологічна поведінка»), яке передбачало спілкування інтерв'юера з респондентом; спостереження за вчинками та поведінкою учнів початкових класів в умовах експерименту (під час виконання доручень екологічного характеру, опитування, бесіди) й у реальних умовах (на уроках, під час прогулянок, екскурсій, позакласних заходів природничого змісту); розв'язання проблемних ситуацій, що містить два блоки завдань («Уміння приймати екологічно доцільні рішення», «Поведінка у природі»). Розроблений програмно-методичний комплекс «Екосвіт» охоплює програму екологічного гуртка «Екосвіт» і методичні рекомендації щодо організації його роботи; методичні рекомендації для роботи з батьками стосовно формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. Заняття екологічного гуртка побудовані за принципом об'єднання зусиль школи і сім'ї, чітко визначені обов'язки вчителя і батьків. Обґрунтовано методи, які було покладено в основу експериментальної роботи: бесіди, спостереження, проблемні завдання, дидактичні та екологічні ігри, конкурси, проектна діяльність. Установлено, що усі висвітлені форми взаємодії школи і сім'ї використовувались паралельно, були пов'язані між собою, доповнювали одна одну і були апробовані під час педагогічного експерименту. Доведено, що активізація взаємодії батьків з учителем, урізноманітнення форм і методів роботи з батьками та учнями, залучення батьків до безпосередньої участі у навчально-виховному процесі з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів засвідчили якісно новий рівень організації екологічного виховання школярів.

Ключові слова: екологічно доцільна поведінка, взаємодія школи і сім'ї, програма «Екосвіт», учні початкової школи, батьки учнів початкових класів.

Вступ

Людина була і залишається невід'ємною часткою природи, тому її життєдіяльність цілком залежить від благополуччя природного середовища. Гармонійні стосунки людини і природи є запорукою життєздатності і здоров'я людської цивілізації. Важливою умовою узгодження дій людини із законами природи є формування особистості екоцентричного типу та створення нового порядку і правил їх співіснування. Тому одним із ціннісних пріоритетів нашої країни виступає екологічна освіта та виховання громадян. Відповідно, у Законі України «Про основні засади

(стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» зазначено про «включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти та просвіти в державні цільові, регіональні та місцеві програми розвитку». Важливість екологічного виховання особистості означена в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання дітей та молоді, інших нормативних документах.

Науковість, логічність і послідовність у розв'язанні питань екологічного виховання передба-

час закладання його підвалин з раннього віку з компетентним залученням сім'ї, дошкільних закладів і школи, у якій початкова школа виступає першою обов'язковою та системною інституцією, і окреслені питання розв'язуються педагогами-фахівцями з урахуванням наукових, методичних та технологічних здобутків. Для цього мають бути залучені всі складові освітнього процесу: навчання, розвиток і виховання. Останнє володіє особливим потенціалом для становлення особистості, оскільки реалізується не лише в рамках регламентованих занять, а розширює спектр позаурочної роботи.

Комплекс питань, пов'язаних з екологічним вихованням, був предметом різнобічного осмислення вітчизняними ученими. Так, наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах розроблені у дослідженнях А. Захлебного (Захлебный, 1983), Г. Пустовіта (Пустовіт, 2002), та запропоновані відповідні методики.

Проблема екологічного виховання школярів вивчалася в різних аспектах, зокрема: Н. Пустовіт (Пустовіт, 2005) розглядає формування екологічної компетентності, питанням ціннісного ставлення до природи присвячені дослідження О. Колонькової (Колонькова, 2009). На особливу увагу заслуговує дослідження О. Крюкової (Крюкова, 2005) з формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів, оскільки означена дефініція щодо учнів цього віку була застосована вперше.

До дослідження сутності означеної проблеми було докладено чималих зусиль і зарубіжних науковців, які основну роль екологічної освіти вбачають у формуванні екологічно доцільної поведінки і відповідальності особистості за збереження природи у процесі засвоєння знань, ставлень, ціннісних орієнтацій, умінь приймати рішення і вирішувати місцеві екологічні проблеми (Galbaut, 2008; Rioulti, 2003; Troost, 2002; Naess, 1984). Вчені вважають, що необхідно формувати екологічно зорієнтовані ставлення і цінності, формувати знання й уміння дослідницького характеру, які сприяють розвитку творчої і ділової активності у вирішенні екологічних проблем і пов'язаних із ними життєвих ситуацій, залучати учнів до практичної діяльності для вирішення проблем довкілля своєї місцевості.

Вагоме значення для розкриття психолого-педагогічних особливостей поведінки учнів початкових класів мають наукові доробки Л. Божович (Божович, 2008), в яких наголошено, що складовими поведінки школярів є вчинки як свідчення моральних надбань особистості. У дослідженнях І. Беґа (Беґа, 2003) обґрунтовується, що молодший шкільний вік є сенситивним щодо формування свідомої поведінки.

Разом зі школою за формування екологічно доцільної поведінки відповідає сім'я як реальний суб'єкт екологічного виховання особистості. Це зумовлює потребу визначення передумов і розроблення шляхів підвищення ефективності взаємодії школи і

сім'ї в екологічному вихованні школярів. Наукові підходи до сімейного виховання в сучасних умовах висвітлені в дослідженнях Т. Алексєєнко (Алексєєнко, 2002), яка підкреслює необхідність узгодження впливів, що їх здійснюють на дітей різні суб'єкти виховного процесу. Певні аспекти взаємодії всіх виховних структур суспільства, спільної діяльності школи і сім'ї у вихованні школярів з'ясовані в дослідженнях Т. Кравченко (Кравченко, 2009).

Мета та завдання

Мета статті – обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності авторського програмно-методичного комплексу «Екосвіт» з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

Завдання дослідження:

1) схарактеризувати сутність і структуру програмно-методичного комплексу «Екосвіт»;

2) провести діагностування рівнів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів та виокремити групи батьків з огляду на характер їх взаємодії зі школою щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів на констатувальному та контрольному етапах дослідження;

3) виявити вплив обраних форм і методів на формування знань про поведінку в природі, прагнення до збереження об'єктів природи, уміння та навички екологічно доцільної поведінки, що входять до структурних компонентів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів та на характер взаємодії батьків зі школою.

Методи дослідження

Оцінка даних, отриманих із застосуванням діагностичних методик, здійснювалася на підставі визначеної структури сформованості екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, що містила три взаємопов'язані компоненти: *когнітивний, емоційно-ціннісний, вчинково-діяльнісний*. Їх вимірювання здійснювалося за допомогою розроблених *критеріїв* (знання про поведінку в природі, прагнення до збереження об'єктів природи, уміння та навички екологічно доцільної поведінки). Відповідно до кожного критерію розроблено показники сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів.

Показниками критерію *«знання про поведінку в природі»* є: розуміння норм та правил поведінки у природі, знання учнів про природу своєї місцевості, усвідомлення зв'язків у природі та цілей екологічної поведінки. Показники критерію *«прагнення до збереження об'єктів природи»*: ставлення до об'єктів природи як до суб'єктів взаємодії; переживання стосовно об'єктів природи; інтерес до об'єктів природи. Показниками критерію *«уміння та навички екологічно доцільної поведінки»* є: дотримання норм та правил поведінки у природі; наявність та характер умінь і навичок екологічної поведінки; спільна діяльність з батьками щодо збереження природи. Рівні сформованості

екологічної поведінки учнів початкових класів представлено в табл. 1.

Кожен рівень характеризується певною кількістю балів: екологічно доцільний – від 40 до 33 балів; екологічно ситуативний – від 32 до 25; прагматичний –

від 24 до 15; екологічно недоцільний – від 16 до 10 балів. Відповідно визначені рівні оцінювалися за чотирирівневою шкалою – екологічно доцільний (5 балів), екологічно ситуативний (4 бали), прагматичний (3 бали) і екологічно недоцільний (2 бали).

Таблиця 1.

Рівні сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів

Рівні екологічної поведінки	Характеристика рівнів
Екологічно доцільний рівень	Учні мають ґрунтовні знання про об'єкти природи своєї місцевості, норми та правила поведінки в природі, усвідомлюють зв'язки в природі, розуміють цілі екологічної поведінки. Їм притаманне систематичне прагнення до збереження об'єктів природи; вони отримують задоволення від спілкування з об'єктами природи; активно виявляють позитивні емоції щодо природи. Для них характерні вміння та навички, спрямовані на її збереження, вони систематично співпрацюють із батьками у цьому напрямі.
Екологічно ситуативний рівень	Учні добре знають об'єкти природи своєї місцевості, норми та правила поведінки в природі, недостатньо усвідомлюють зв'язки в природі та цілі екологічної поведінки. Учні прагнуть до збереження об'єктів природи залежно від ситуації; отримують задоволення від спілкування з ними. Уміння та навички екологічно доцільної поведінки ситуативні, беруть безпосередню участь у збереженні природних об'єктів здебільшого за дорученням дорослих. Учні з бажанням, але не систематично співпрацюють із батьками щодо збереження природи.
Прагматичний рівень	Учні мають фрагментарні знання про природу своєї місцевості, норми та правила поведінки в природі, недостатньо усвідомлюють зв'язки в природі та цілі екологічної поведінки. Прагнення учнів до збереження об'єктів природи має прагматичний характер; вони вибірково отримують задоволення від спілкування з ними. Вони не мають стійких умінь та навичок екологічно доцільної поведінки: фрагментарні дії щодо зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному житті; участь в екологічній діяльності тільки за дорученням дорослих. Учні зрідка співпрацюють із батьками щодо збереження природи.
Екологічно недоцільний рівень	Учні мають фрагментарні знання про природу своєї місцевості, не володіють знаннями щодо норм і правил поведінки в природі; у них відсутнє усвідомлення зв'язків в природі та розуміння цілей екологічної поведінки. Прагнення учнів до збереження об'єктів природи не спостерігається, вони виявляють байдужість до них; не цікавляться діяльністю з покращення довкілля. У них відсутнє прагнення до природоохоронної діяльності; беруть участь в екологічних заходах. Не виявляють бажання співпрацювати з дорослими щодо збереження природи.

Діагностика рівнів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів проводилася за допомогою емпіричних методів: анкетування («Екологічні знання», «Екологічні мотиви», «Екологічна поведінка») із використанням запитань закритого та відкритого типів; бесіди («Роль природи в моєму житті», «Природа і моя сім'я», «Моя поведінка в природі»), які дали можливість глибше дослідити психологічні особливості дитини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів і вчинків шляхом аналізу отриманих відповідей; інтерв'ювання («Екологічні знання», «Екологічні мотиви», «Екологічна поведінка»), яке передбачало спілкування інтерв'юера з респондентом; спостереження за вчинками та поведінкою учнів початкових класів в умовах експерименту (під час виконання доручень екологічного характеру, опитування, бесіди) й у реальних умовах (на уроках, під час прогулянок, екскурсій, позакласних заходів природ-

ничого змісту); розв'язання проблемних ситуацій, що містили два блоки завдань («Уміння приймати екологічно доцільні рішення», «Поведінка у природі»).

За результатами діагностичних методик, відповідно до показників екологічної поведінки, визначалася кількість балів, яку набрав учень за кожним із критеріїв. Для цього використовувалася відкорегована формула Г. Вітцлака (Талызина, 1986). Середній коефіцієнт виконання всіх завдань характеризував рівень екологічної поведінки учнів початкових класів: 80-100 % – екологічно доцільний; 50-80 % – екологічно ситуативний; 30-50 % – прагматичний; менше 30 % – екологічно недоцільний.

З метою з'ясування підготовленості батьків до формування в учнів екологічної поведінки застосовувалися методи анкетування та бесіди. Анкетування батьків проводилось з метою з'ясування екологічних знань, ставлення до природи, наявності у них елемен-

тів екологічно доцільної поведінки. Бесіди з батьками дозволили отримати дані про їхнє бажання формувати у дитини екологічно доцільну поведінку спільно зі школою.

Для обробки результатів було застосовано метод Монте-Карло з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї (Савелова, 2011).

Експериментальне дослідження проводилося з учнями початкової школи (1–4 класи), а також з їхніми педагогами та батьками. Усього в дослідно-експериментальній роботі взяли участь 282 учня початкових класів, 278 батьків, 15 учителів-класоводів початкової школи.

Результати теоретичного дослідження

У початковій школі закладаються підвалини світогляду, накопичуються елементарні знання про природу, формуються етичні почуття. Велика увага приділяється формуванню у дітей знань про відносини людини та природи, вихованню ціннісного ставлення до природи, турботі про її збереження та примноження, вмінню пізнавати природу, адже молодший шкільний вік посідає особливе місце у системі виховання як сенситивний до соціо-природних впливів.

Підтвердженням цього є праці І. Беха (Бех, 2003), Л. Божович (Божович, 2008), Л. Виготського (Виготський, 1996), в яких визначені основні умови й чинники психічного розвитку та формування особистості учнів початкових класів. Ідеться про ті особливості учнів, які відображають специфіку їхньої взаємодії з навколишнім світом, включаючи природне та соціальне середовище.

Дослідники екологічної психології та педагогіки С. Дерябо і В. Ясвін зазначають, що у молодшому шкільному віці природні об'єкти все більше набувають суб'єктивного значення: для багатьох учнів початкових класів вони стають «значущими іншими». Ставлення до природи, в першу чергу, виявляється в пізнавальній сфері, втім ще домінує когнітивний компонент, який є своєрідним «залишковим» від дошкільного періоду (Дерябо, 1996).

Таким чином, молодший шкільний вік характеризується переструктуруванням компонентів інтенсивності, хоча, як і раніше домінує когнітивний компонент, його роль до кінця періоду знижується й усе більшого значення набувають практичний і вчинковий. Як використовувати вищезазначені психолого-фізіологічні особливості та можливості учнів початкових класів під час навчання, виховання, розвитку, формування екологічно доцільної поведінки залежить від дорослих: учителів, батьків, вихователів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виявити структурні компоненти екологічно доцільної поведінки, а також сформулювати її визначення щодо учнів початкових класів.

Екологічно доцільну поведінку учнів початкових класів розглядаємо як дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками). Дослідження проблеми формування екологічно доцільної поведінки школярів дає можливість виокремити особливості зазначеного процесу для учнів початкових класів.

Реалізація цієї мети не буде вдалою без свідомої педагогічної позиції батьків, які повинні вбачати у спілкуванні дітей з природою не тільки мету – формування гуманного ставлення до неї, але й засіб гармонійного розвитку особистості дитини. Тому виникає необхідність дослідити можливості сім'ї щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, а також виявити, як школа, з одного боку, керує цим процесом, а з іншого – використовує досвід батьків у процесі екологічного виховання.

Результати емпіричного дослідження

Отримані результати розкрили специфіку та основні проблеми формування екологічно доцільної поведінки учнів у взаємодії школи і сім'ї.

У результаті застосування комплексу методів виявлено, що до екологічно доцільного рівня віднесені 10,8% від загальної кількості учнів початкових класів, охоплених констатувальним етапом експерименту, які набрали від 40 до 33 балів. Діти сприймають природу як єдність живої та компонентів неживої природи, усвідомлюють людину часткою живої природи; їхні дії спрямовані на охорону, економію і примноження природи; вони співпрацюють з батьками.

Екологічно ситуативний рівень сформованості екологічної поведінки мають 31,0% від загальної кількості респондентів, які набрали від 32 до 25 балів. Вони розуміють природу як єдність живої та неживої природи, усвідомлюють взаємозв'язки між компонентами, але не вважають людину часткою живої природи; відчувають потребу у спілкуванні з природою; епізодично дбають про її збереження.

Прагматичний рівень показали 36,8% учнів початкових класів, набравши від 24 до 17 балів. Учні цієї групи зауважили, що природа – це сукупність представників рослинного і тваринного світу; у них наявні переконання, адекватні екологічним знанням, але не завжди спрямовані на збереження навколишнього середовища; вони спільно з батьками не ставлять мету щодо покращення довкілля.

Екологічно недоцільний рівень сформованості екологічної поведінки характерний для 21,4% учнів початкових класів із сумою балів від 16 до 10. Їх характеризує обмеженість у визначенні поняття «природа»; вони не усвідомлюють її цінності; їхні дії і вчинки суперечать екологічним нормам і правилам; відсутнє бажання доглядати за природними

об'єктами; з батьками вони не роблять нічого корисного для природи.

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що переважна більшість учнів початкових класів мають екологічно ситуативний і прагматичний рівні сформованості екологічної поведінки, а група з екологічно недоцільним за чисельністю майже вдвічі перевищує групу з екологічно доцільним рівнем. Це спонукало до висновку про те, що більшість учнів початкових класів не розуміють всезагального зв'язку явищ і предметів природи, їм переважно складно обґрунтувати необхідність дотримання певного правила або норми поведінки. Крім того, навіть дотримуючись їх у житті, вони керуються не переконаннями, певною внутрішньою системою принципів, а зовнішніми чинниками – вимогами, бажанням самоствердитися тощо.

Під час констатувального етапу експерименту за результатами анкетування та бесід батьків було умовно об'єднано у групи з огляду на їх готовність до педагогічної взаємодії з метою формування в учнів екологічно доцільної поведінки: активної взаємодії (14,0%), які сумлінно ставляться до екологічного виховання дітей, позитивно ставляться до взаємодії зі школою, залучаються до організації виховної позакласної роботи; група епізодичної взаємодії (58,5%), які схильні до ситуативної співпраці, розуміють необхідність екологічного виховання, прагнуть до підвищення рівня педагогічної культури, проте не завжди дотримуються належних умов; група батьків автономно-відстороненої взаємодії (27,5%), які зовсім не приділяють уваги екологічно доцільній поведінці дітей, до взаємодії зі школою ставляться негативно або байдуже. Отже, дві останні групи батьків потребують кваліфікованої педагогічної допомоги.

Таким чином, результати експерименту засвідчують, що існує нагальна потреба у розробці програми для вчителів з організації виховної позакласної роботи з учнями та підвищення підготовленості батьків до формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів. Вважаємо, що гурткова робота є оптимальною й ефективною формою організації взаємодії школи і сім'ї з метою формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів.

Гурткова робота здійснювалася за розробленим програмно-методичним комплексом «Екосвіт» (автор А. Колишкіна), який включає програму та методичні рекомендації з організації роботи екологічного гуртка. На реалізацію програми передбачено 36 годин (2 год. на місяць), з яких: 13 год. теоретичних і 23 год. практичних занять.

Діяльність екологічного гуртка ґрунтувалася на наступних положеннях:

1. Робота здійснюється на добровільних засадах.

2. Робота гуртка не обмежується обов'язковими програмами, а будується з урахуванням інтересів дітей.

3. Тривалість занять не регламентується часом.

4. Використовуються широкі можливості для організації екологічної діяльності та запровадження різних форм і методів екологічного виховання.

5. Дозволено використовувати одного з батьків в ролі керівника гуртка.

У роботі гуртка за програмою «Екосвіт» брали участь всі учні класу. Гурток, як логічне продовження навчального предмету «Природознавство», мав на меті узагальнення і систематизацію екологічних знань, формування екологічно доцільних мотивів, навичок і звичок екологічно доцільної поведінки, а також організацію та координування взаємодії школи і сім'ї (на рівні класу) щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. Робота екологічного гуртка «Екосвіт» передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки вчителя, батьків та учнів і спрямована на актуалізацію творчого потенціалу дитини.

Урахування особистісно зорієнтованого підходу передбачало надання вчителю, батькам і учням статусу активних суб'єктів взаємодії. Вони не були пасивними виконавцями заздалегідь підготовлених пропозицій організатора гуртка, а позиціонували себе як самостійні творчі особистості. Вивчення кожної теми обов'язково спрямовувалося на те, щоб гуртківці вчилися аналізувати наслідки для природи своєї діяльності чи бездіяльності, тобто зважати на екологічну доцільність своєї поведінки.

Програма включала 20 тем і передбачала різноманітні форми роботи: екскурсії, практичні роботи, дослідницькі практикуми. На заняттях гуртка використовувалися різноманітні методи: аудіовізуальні, словесні, методи евристичного навчання (евристичного спостереження, прогнозування), метод проєктів тощо. Вибір методів у кожному випадку визначався видом взаємодії батьків і учнів (табл. 2).

Заняття гуртка «Екосвіт» проводилися двічі на місяць. Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сфери особистості учнів початкових класів сприяв комплексному підходу до формування їх екологічно доцільної поведінки: засвоєнню правил поведінки у природі, усвідомленню взаємозв'язків у природі, суперечностей у взаємодії людства і природи.

З огляду на ефективність педагогічного впливу найбільш дієвим є метод бесіди. Так, під час бесід дітей ознайомлювали з екологічною ситуацією в регіоні, прикладами неконструктивної поведінки в природі, наголошували на взаємозв'язках живої та неживої природи, необхідності збереження природи й охорони об'єктів живої та неживої природи; необхідності екологічних знань для практичної діяльності людей; розкритті змісту природничих понять.

Таблиця 2.

Види взаємодії батьків і дітей

Набуття екологічних знань	Формування екологічних мотивів	Практична екологічна діяльність
Бесіди, читання й обговорення літератури про природу, розповідь про необхідність перегляду кожною людиною звичних норм і правил поведінки в природі й у побуті, фенологічні спостереження, їх обговорення	Фотографування, малювання об'єктів природи (рослин, тварин, ландшафтів тощо); обговорення вчинків людей у природі та їх наслідків для неї, спільне визначення норм і правил поведінки людини в природі	Заготівля корму для птахів та їх підгодовування взимку, догляд за домашніми тваринами, кімнатними рослинами, праця на земельній ділянці (город, пришкольна територія), виготовлення виробів із природних матеріалів і відходів; формування навичок і звичок екологічно доцільної поведінки в побуті: економія води, електроенергії, сортування сміття

Для розширення і поглиблення знань про норми та правила поведінки в природі, корекції повсякденної поведінки учнів початкових класів щодо природи, формування належних мотивів поведінки використовували імітаційні та рольові екологічні ігри. Цей вибір зумовлювався тим, що ігрова діяльність позитивно сприймається учнями цієї вікової категорії й водночас має важливе значення для формування і розвитку особистості. Гра впливає на емоційну сферу учня, сприяє формуванню довірливих психічних процесів. Умови її реалізації вимагають зосередженості на змісті дій і сюжеті, на характеристах дійових осіб, залучених до ігрової ситуації. Остання впливає на мислення дитини, сприяє розвитку в неї рефлексії та дає можливість «формуванню здатності осмислювати свої власні дії, передбачати реакцію інших людей» (Jabre, 2003).

Рольові й імітаційні екологічні ігри – це тип екологічних ігор, які ґрунтуються на моделюванні соціального і предметного змісту екологічної діяльності. Вони належать до активних методів і дають змогу змодельовати або розв'язати певну екологічну ситуацію, коли учні завдяки спільним зусиллям знаходять шляхи вирішення проблеми. Рольові й імітаційні екологічні ігри посідають важливе місце в сучасній практиці екологічного виховання і придатні для будь-яких вікових категорій і груп учнів як дієвий метод екологічного виховання (Orwood, 2002).

У подальшій роботі використовувався метод розв'язання проблемних ситуацій, що передбачав закріплення набутих учнями знань про природу, формування навичок збереження природних ресурсів, екологічно доцільної поведінки у природі, пошуку найбільш оптимальних шляхів розв'язання проблеми. Обираючи ситуації, зважали на рекомендації, які містяться в педагогічній літературі щодо актуальності проблеми, яка втілюється в ситуації, її реалістичності та типовості та спиралися на такі критерії (Layton, 2002):

1. Включення до змісту ситуації процесів, явищ, вчинків персонажів, що їх можуть зрозуміти учні початкових класів.

2. Відображення вчинків і дій, пов'язаних із дотриманням (порушенням) норм і правил екологічної поведінки.

3. Спонування до конкретних дій і вчинків, які передбачали б прояв екологічно доцільної поведінки.

За основу сюжетів проблемних ситуацій брали оповідання і казки, а також приклади з реального життя. Так, ситуації, пов'язані з відтворенням дій друга (колеги батька або матері) більше сприяли формуванню навичок оцінювання. Адже вміння давати оцінку іншим допомагає оцінювати власні вчинки, тобто здійснювати самооцінку, що є показником розвитку особистості. В оцінці та самооцінці увиразнюється зв'язок світогляду і поведінки людини, вони є регуляторами поведінки та діяльності.

На думку А. Захлебного, І. Зверева, Т. Кучер, Л. Симонової, участь учнів початкових класів у різних формах природоохоронної діяльності сприяє формуванню екологічно доцільної поведінки. Тому програма екологічного гуртка «Екосвіт» передбачала створення екологічних проектів, виконання практичних робіт, проведення дослідів з елементами природоохоронної й інших видів екологічної діяльності.

Учні початкових класів із задоволенням та інтересом брали участь у проектах, проявляли ініціативу, робили власний вибір і приймали рішення на доступному для них рівні. Робота над екологічними проектами «Домашня тварина», «Бережіть електроенергію!», «Бережіть воду!» передбачала усвідомлення кожним учнем мети, оформлення задуму, розробку плану, роботу за ним, презентацію підсумків (газета, альбом, інсценівка). Практична проектна діяльність орієнтована на розв'язання актуальних повсякденних питань і побутових проблем, наприклад: «Догляд за кімнатними рослинами», «Пересади квітку», «Заготівля насіння для птахів», «Виготовлення і розвішування годівниць», «Прибираємо вдома, у школі та навкруги» тощо.

Дослідні роботи учнів сприяли розширенню їх знань про взаємозв'язки у природі, усвідомленню чинників її забруднення, необхідності збереження рослин і тварин, заощадження енергії та води («Як заощаджувати електроенергію», «Спалювання» – як

забруднюється повітря, «Кислотний дощ» – як забруднюється ґрунт, «Розчини» – як забруднюється вода).

Складовими природоохоронної діяльності учнів початкових класів є:

– захист природного середовища (підгодовування безпритульних тварин, виготовлення і розвішування годівниць для птахів, підгодовування птахів, боротьба зі сміттям тощо);

– покращення природного середовища (насадження рослин, озеленення клумб, раціональне використання електроенергії, води, дбайливе й економне використання паперу тощо);

– пропаганда ідей охорони природи (бесіди з друзями, батьками, іншими дорослими, виготовлення і поширення листівок);

– збереження природних ресурсів (збір природного матеріалу, виготовлення панно, інших виробів, вторинне використання речей, сортування відходів).

Слід відзначити, що гурткова робота відбувалася за високої активності учнів, які з нетерпінням очікували кожного наступного заняття. Такому успіху сприяло те, що батьки, які брали участь в їх проведенні, були підготовлені до занять, компетентні щодо основних питань, які розглядалися.

Підготовка батьків до участі у гуртковій роботі здійснювалася в процесі цілеспрямованого мотивування до взаємодії зі школою. Мотивування відбувалося поетапно за таких форм роботи: колективна (п'ять разів на рік), групова (два рази на місяць) та індивідуальна робота (за потреби всіх сторін взаємодії) під час батьківських зборів. Поетапний підхід забезпечив диференційовану організацію педагогічного просвітництва батьків та їх добровільне залучення до участі в роботі екологічного гуртка.

Мета роботи з батьками полягала в усвідомленні ними актуальності екологічно доцільної поведінки кожного громадянина; покращенні теоретичної та практичної підготовки до екологічного виховання учнів початкових класів; ознайомленні зі змістом методичних рекомендацій і залученні бажаючих узяти участь у роботі гуртка за певними темами. В основу педагогічної роботи з батьками було покладено програму і відповідні методичні рекомендації, що містять теми, кожна з яких спрямовується на опрацювання проблем у контексті тематики гуртка «Екосвіт».

Заняття з батьками спрямовувалися на:

1) підвищення їхньої екологічної грамотності, формування інтересу до проблем охорони довкілля;

2) усвідомлення важливості взаємодії школи і сім'ї щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів;

3) формування в батьків прагнення до покращення своєї теоретичної та практичної підготовленості до екологічного виховання школярів завдяки педагогічній просвіті та самоосвіті.

Заняття з батьками розроблялися з урахуванням рекомендацій щодо:

– спрямованості на психолого-педагогічну допомогу батькам у саморозвитку, яка надходить не лише від учителя, а переважно від них самих;

– застосування активних та інтерактивних методів роботи;

– об'єктивації взаємних суб'єктивних почуттів та емоцій учасників групи;

– створення атмосфери невимушеності, психологічного комфорту.

Перший етап у роботі з батьками передбачав колективну роботу, яка набувала форми тематичних батьківських зборів. Вони мали просвітницький характер і були спрямовані на розширення знань у сфері виховання дітей. Батьківські збори відзначалися структурною чіткістю: формулювання мети; визначення завдань; рекомендації щодо організації різноманітних видів виховної роботи; заключний етап (підведення підсумків, «домашнє завдання»). Особливістю зустрічей були перерви для батьків, насичені конкурсами, загадками, пригадуванням народних прикмет, «цікавинками від учителя».

Другий етап був реалізований у груповій роботі. Мотивуванню батьків сприяло консультування, яке ставило за мету надання порад щодо екологічного виховання учнів, усвідомлення, підтримку та розвиток екологічно доцільних інтересів їхніх дітей у світі природи. Як зазначав П. Якобсон, для батьків надзвичайно важливо розуміти, що по-справжньому цікавить і хвилює їхніх дітей, до чого вони ставляться байдуже чи зневажливо.

Під час групової роботи застосовувалися вправи, бесіди, обговорення проблемних ситуацій тощо. Організуючи роботу в групах, добирали такі завдання, які передбачали активність усіх учасників, їхню взаємодію один з одним і з усіма членами групами, спонукали до продукування ідей, творчого підходу до розв'язання педагогічної чи екологічної проблеми. Консультації проводились як з ініціативи батьків, так і вчителя.

Третій етап мотивування батьків відбувався в індивідуальній формі. Батьки потребували роз'яснення сутності проблем, що виникали, та можливих способів їх подолання, а вчителі з'ясували певні моменти, пов'язані з поведінкою дитини чи самих батьків, які мали суто індивідуальні прояви.

Під час розробки програми роботи з батьками перевага віддавалася формам і методам, які забезпечували не тільки трансляцію певної інформації (розповіді, бесіди), засвоєння знань, одержання відповіді на певне запитання, а й спонукали їх до самостійного пошуку способів розв'язання проблеми (вправи, аналіз проблемних ситуацій тощо). Тому четвертий етап реалізовувався у формі самостійної роботи через добір змісту «домашніх завдань» (проведення спостережень разом із дитиною за об'єктами природи, добір «екологічних цікавинок», виконання спільних завдань, апробація одержаних під час занять порад,

звернення до батьків з проханням надати дитині допомогу в чомусь), які давали батькам змогу перевірити доцільність одержаних знань в умовах своєї сім'ї, допомогти дитині в пізнанні природи та екологічній діяльності.

Отже, після реалізації означених форм і методів формування екологічно доцільної поведінки та на

підставі одержаних нами сукупних результатів за структурними компонентами були визначені рівні сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів (у контрольних та експериментальних групах) і простежена їх динаміка. Узагальнені результати щодо рівнів сформованості подані в таблиці 3.

Таблиця 3.

Динаміка рівнів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів, %

Рівні сформованості екологічної поведінки	Контрольна група (140 учнів)				Динаміка	Експериментальна група (142 учні)				Динаміка
	на початку експерименту		на кінець експерименту			на початку експерименту		на кінець експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Екологічно доцільний	16	11,4	20	14,3	+ 2,9	17	12,0	41	28,9	+ 16,9
Екологічно ситуативний	41	29,3	46	32,8	+ 3,5	41	28,9	58	40,8	+ 11,9
Прагматичний	52	37,2	48	34,3	- 2,9	52	36,6	36	25,4	- 11,2
Екологічно недоцільний	31	22,1	26	18,6	- 3,5	32	22,5	7	4,9	- 17,6

Таким чином, підсумкові зрізи, спрямовані на визначення сформованості в учнів початкових класів показників структурних компонентів екологічно доцільної поведінки, засвідчили їх покращення за екологічно доцільним і екологічно ситуативним рівнями та зниження за прагматичним і екологічно недоцільним рівнями.

$$P = \left(1 - \frac{1}{\sqrt{n}}\right) * 100$$

Відповідно:

$$P = \left(1 - \frac{1}{\sqrt{282}}\right) * 100$$

$$P = \left(1 - \frac{1}{16,79}\right) * 100 = (1 - 0,05) * 100 = 95\%$$

де P – імовірність (коректність) (%) того, що за умови дотримання в навчально-виховному процесі визначених під час експерименту педагогічних умов можна отримати такі ж результати, які були засвідчені в експериментальних групах; n – кількість учасників експерименту.

Отже, в разі дотримання умов, створених для експерименту, в 95 випадках із 100 (масовий педагогічний досвід) були б отримані такі ж результати, як і після нашого експерименту.

На думку Д. Томсона, новий метод може бути рекомендований і впроваджений у навчально-виховний процес, якщо P = 90%. На підтвердження

Оскільки мали справу з великою кількістю оцінок, а отримані результати підпорядковувалися «закоу великих чисел», коректність дослідження визначалася за допомогою методу Монте-Карло за формулою:

вищезазначеного академік НАПН України С. Гончаренко стверджує, що для педагогічного дослідження P повинна бути в межах 95% (Гончаренко, 2010). З огляду на це визначені нами форми і методи формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї є коректними й ефективними.

На підставі аналізу й узагальнення одержаних результатів експериментального дослідження була простежена динаміка ставлення батьків учнів контрольних та експериментальних груп до взаємодії зі школою (табл. 4).

Таблиця 4.

Динаміка груп батьків щодо взаємодії зі школою у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, %

Групи батьків щодо взаємодії зі школою	На початок експерименту		На кінець експерименту	
	Батьки учнів КГ	Батьки учнів ЕГ	Батьки учнів КГ	Батьки учнів ЕГ
Активної взаємодії	13,9	14,9	16,8	51,8
Епізодичної взаємодії	58,4	58,2	62,8	42,5
Автономно-відстороненої взаємодії	27,7	26,9	20,4	5,7

Як видно з таблиці 4, на початку дослідно-експериментальної роботи більшість батьків учнів контрольної (58,4%) і експериментальної групи (58,2%), так і на кінцевому етапі експерименту батьків учнів контрольної групи (62,8%), належали до групи епізодичної взаємодії, що негативно позначалося на співпраці зі школою.

Підсумкові зрізи засвідчили збільшення кількості батьків учнів експериментальної групи, які належать до групи активної взаємодії, на 36,9% і зменшення кількості батьків, які належали до групи автономно-відстороненої взаємодії, на 21,2%. У батьків учнів із контрольних груп таких суттєвих зрушень не відбулося (на початок експерименту до групи активної взаємодії належали 13,9% батьків, після його завершення – 16,8%).

Отже, порівняння початкових і кінцевих результатів дослідження засвідчило ефективність обраних форм і методів роботи з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

Висновки

1. Запроваджений авторський програмно-методичний комплекс «Екосвіт» є методичною розробкою з організації взаємодії школи і сім'ї в екологічному вихованні дітей, метою якого є формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. До структури зазначеного комплексу входить: програма екологічного гуртка «Екосвіт», методичні рекомендації щодо його організації, методичні рекомендації для роботи з батьками стосовно формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. Зміст комплексу спрямований на усвідомлення школярами свого щоденного впливу на екологічний стан найближчого довкілля та реальних дій щодо покращення стану довкілля, які вони спроможні виконувати самостійно та разом з батьками. Обґрунтовано форми і методи роботи з батьками та учнями з формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів та активізації взаємодії батьків з учителем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєнко Т. Ф. Сходинки гуманних взаємин батьків і дітей / Т. Ф. Алексєєнко // Дитячий садок. – 2002. – № 24. – С. 3–24.

2. Діагностування рівнів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів від початку до завершення експериментальної роботи підтвердило ефективність обраних форм і методів. Так, кількість учнів в експериментальних групах становила: для екологічно доцільного рівня – $28,9 - 12,0 = +16,9\%$, для екологічно ситуативного – $40,8 - 28,9 = +11,9\%$, для прагматичного – $25,4 - 36,6 = -11,2\%$ і для екологічно недоцільного – $4,9 - 22,5 = -17,6\%$. У контрольних групах виявлені несуттєві зрушення у рівнях сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів: екологічно доцільний рівень – $14,3 - 11,4 = +2,9\%$, екологічно ситуативний рівень – $32,8 - 29,3 = +3,5\%$, прагматичний рівень – $34,3 - 37,2 = -2,9\%$, екологічно недоцільний рівень – $18,6 - 22,1 = -3,5\%$. Також відбулося збільшення кількості батьків учнів експериментальної групи, які належать до групи активної взаємодії, на 36,9% і зменшення кількості батьків, які належали до групи автономно-відстороненої взаємодії, на 21,2%.

3. Результати діагностування рівнів сформованості екологічної поведінки дозволили не тільки переконатися в ефективності запроваджених форм і методів програми гуртка «Екосвіт», але й підтвердити їх вплив на формування структурних компонентів сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів (формування знань про поведінку в природі, прагнення до збереження об'єктів природи, уміння та навички екологічно доцільної поведінки). Завдяки планомірній, системній роботі з батьками на батьківських зборах, у групах та індивідуально щодо екологічного виховання учнів, урізноманітненні форм і методів взаємодії вчителів і батьків у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів відбулися позитивні зрушення в характері взаємодії батьків зі школою.

2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 398 с.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1996. – 536 с.
5. Galbaut Diane. Le travail de recherches scientifiques des élèves à l'écologie / Sous la dir de D. Galbaut. – Paris : Unesco, 2008. – 20 p.
6. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – 308 с.
7. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология : учеб. пособие для студ. вузов / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 480 с.
8. Jabre B. L'utilisation de la graphie combinée de structure et d'information à l'éducation écologique des écoliers / B. Jabre // JDI. – № 7. – Mars, 2003. – P. 20–21.
9. Layton D. Innovations dans l'enseignement des sciences et de la technologie / D. Layton // Le Monde de l'éducation. – Février, 2002. – № 300. – P. 33–36.
10. Захлебный А. Н. Педагогические принципы и условия экологического образования / А. Н. Захлебный. – М. : НИИСИМО, 1983. – 98 с.
11. Колонькова О. О. Екологічно доцільне самовиховання старших підлітків і старшокласників / О. О. Колонькова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Бега]. – Кам'янець-Подільський : Видавель ПП Д. Г. Зволейко ; Інститут проблем виховання НАПН України, 2009. – Вип. 13, кн. 1. – С. 362–368.
12. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [монографія] / Т. В. Кравченко. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
13. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / О. В. Крюкова. – К., 2005. – 20 с.
14. Orpwood G. L'éducation de l'attitude d'émotion et de valeur envers la nature des enfants âgés de 6 à 8 ans / G. Orpwood, J. Werdelin ; prep. Pour Bureau intern. d'éduc. – Paris : Unesco, 2002. – P. 44–59.
15. Пустовіт Г. П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 7–11.
16. Пустовіт Н. Організація взаємодії школи й громадських організацій в екологічному вихованні учнів / Н. Пустовіт // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – № 3. – С. 36–43.
17. Психодіагностика : теорія і практика / переклад с нем.; под общ. ред. Н. Ф. Гальзиной. – М. : Просвещение, 1986. – С. 124–142.
18. Rioulti Jean. L'éducation de la conscience écologique / J. Rioulti // Le Monde de l'éducation. – Septembre, 2003. – № 319. – P. 35–38.
19. Савелова Т. И. Метод Монте-Карло / Т. И. Савелова. – М. : НИЯУ МИФИ, 2011. – 152 с.
20. Troost G. I. Environmental education : A source book / G. I. Troost, M. Altman (eds.). – New York, 2002. – 237 p.
21. Naess A. A defense of the deep ecology movement / A. Naess // Environmental ethics. – V. 6. – 1984. – pp. 265–270.

REFERENCES

1. Alekseenko, T. F. (2002). *Skhodynyky ghumannykh vzaiemyn batkiv i ditei* [Steps of humane mutual relations of parents and children]. *Dytiachyi sadok – Kindergarten*, 24, 3-24 [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti : Osobystisno-oriientovanyi pidkhdid : nauk. vydannia [Upbringing of the personality. Personality oriented approach]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Bozhovich, L. I. (2008). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
4. Vygotsky, L. S. (1996). *Pedagogicheskaia psikhologiya [Pedagogical psychology]*. Moscow: Pedagogy [in Russian].
5. Galbaut, Diane. (2008). *Le travail de recherches scientifiques des élèves à l'écologie*. Paris: Unesco [in French].
6. Goncharenko, S. U. (2010). *Pedagogichni doslidzhennia: metodologichni porady molodym naukovrsiam [Pedagogical research: methodological advice for young scientists]*. Kyiv-Vinnitsia: Planer [in Ukrainian].
7. Deriabo, S. D. (1996). *Ekologicheskaiia pedagogika i psikhologiya [Ecological pedagogics and psychology]*. Rostov-na-Donu: Fenyks [in Russian].
8. Jabre, B. (2003). L'utilisation de la graphie combinée de structure et d'information à l'éducation écologique des écoliers. *JDI – JDI*, 7, 20-21 [in French].
9. Layton, D. (2002). Innovations dans l'enseignement des sciences et de la technologie. *Le Monde de l'éducation – The World of Education*, 300, 33-36 [in French].
10. Zakhlebnyi, A. N. (1983). *Pedagogicheskie printsipy i usloviia ekologicheskogo obrazovaniia [Pedagogical principles and conditions of ecological education]*. Moscow [in Russian].
11. Kolonjkova, O. O. (2009). Ekolohichno dotsilne samovykhovannia starshykh pidlitkiv i starshoklasnykiv [Ecologically expedient self-education of senior teenagers and high school students]. I. D. Bekh (Eds.), *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. pr. – Theoretical-methodological problems of education of children and student youth: collection of research works*

(pp. 362-368). Kamianets-Podilskyi: Publisher of the PP D.G. Zvolejko; Institute for Education Problems of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

12. Kravchenko, T. V. (2009). *Socializatsiia ditei shkilnoho viku u vzajemodii simi i shkoly: monohrafiia [Socialization of children of school age in the co-operation of family and school]*. Kyiv: Fenyks [in Ukrainian].

13. Krjukova, O. V. (2005). Formuvannia ekolohichno dotsilnoi povedinky molodshykh shkolariv [Forming of the environmentally expedient behavior of junior schoolchildren]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Orpwood, G. (2002). *L'éducation de l'attitude d'émotion et de valeur envers la nature des enfants âgés de 6 à 8 ans*. Paris: Unesco [in French].

15. Pustovit, Gh. P. (2002). Filosofsko-kulturolohichniy aspekt u ekolohichnii osviti [Philosophic-culturological aspect in ecological education]. *Shliakh osvity – Way of education*, 3, 7-11 [in Ukrainian].

16. Pustovit, N. (2005). Orhanizatsiia vzaiemodii shkoly i hromadskykh orhanizatsii v ekolohichnomu vykhovanni uchniv [Organization of co-operation of school and public organizations in the ecological education of students]. *Sotsialna pedahohika: teoriia i praktyka – Social pedagogics: theory and practice*, 3, 36-43 [in Ukrainian].

17. Talyzina, N. F. (Eds.). (1986). *Psikhodiagnostika : teoriia i praktika [Psychodiagnosics: theory and practice]*. (N. F. Talyzina, Trans). Moscow: Education [in Russian].

18. Rioulti, Jean. (2003). L'éducation de la conscience écologique. *Le Monde de l'éducation – The World of Education*, 319, 35-38 [in French].

19. Savelova, T. I. (2011). *Metod Monte-Karlo [Metod Monte-Karlo]*. Moscow [in Russian].

20. Troost, G. I. (2002). *Environmental education : A source book*. New York [in English].

21. Naess, A. (1984). A defense of the deep ecology movement. *Environmental ethics*, 6, 265-270 [in English].

Alla Kolyshkina,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences),
associate professor, Department of Preschool and Primary Education,*

Svitlana Kondratiuk,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences),
associate professor, Department of Preschool and Primary Education,*

Mykhailo Liannoi,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,
87, Romenska Str., Sumy, Ukraine*

ORGANIZATION OF SCHOOL AND FAMILY INTERACTION FOR STUDENTS' ENVIRONMENTALLY APPROPRIATE BEHAVIOR FORMATION

The paper aims to substantiate and experimentally verify the effectiveness of a specially designed methodical program called "Ecoworld" ("Ekosvit"), which is focused on the formation of environmentally appropriate behavior of primary school students by means of organizing interaction between the school and a family. To achieve the goal, the following diagnostic methods was used, with the help of which the individual components of the investigated quality were measured: questioning ("Ecological knowledge", "Environmental motives", "Ecological behavior") using questions of closed and open types; conversations (The role of nature in my life, Nature and my family, My behavior in nature), which gave an opportunity to examine psychological characteristics of children, the level of their knowledge, interests, motives and actions by analyzing the received answers; observing actions and behavior of primary school students during the experiment and in real conditions (during lessons, walks, excursions, extracurricular activities); solving problem situations containing two sets of tasks ("Ability to make environmentally appropriate decisions", "Behavior in nature"). The developed methodical complex "Ecoworld" covers the program of ecological club and methodical recommendations for the organization of its work; methodical recommendations for working with parents regarding the formation of environmentally appropriate behavior of elementary school students. Classes of the club are based on the principle of combining efforts of the school and a family, clearly defined duties of a teacher and parents. The experimental work was based on conversations, observation, problem tasks solution, didactic and environmental games, competitions, project activity. All forms of interaction between school and family were used in combination, were interconnected, complemented each other and were tested during a pedagogical experiment. It has been proved that the activation of interaction between parents and a teacher, the diversification of forms and methods of working with parents and students, and the involvement of parents in direct participation in the educational process for the formation of environmentally appropriate behavior of primary school students result in a qualitatively new level of organization of environmental education of schoolchildren.

Keywords: environmentally appropriate behavior, interaction of school and family, "Ecoworld" program, elementary school students, parents of elementary school students.

Подано до редакції 02.03.2018